

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (Лист
Міністерства освіти і науки України № 1/11-9909 від 18.09.2018 р.)

Навчальна програма з позашкільної освіти
еколого-натуралістичного напрямку
«Фітодизайн»

2 роки навчання

м. Полтава – 2018

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА «ФІТОДИЗАЙН»

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Фітодизайн — цілеспрямоване науково обґрунтоване введення рослин в дизайн інтер'єру офісу і оформлення інших приміщень з урахуванням їхньої біологічної сумісності, екологічних особливостей, здатності до поліпшення якості повітря в приміщенні. Фітодизайном також називають практику створення рослинних композицій для оформлення інтер'єрів, практику озеленення приміщень і створення зимових садів.

Актуальність навчальної програми пов'язана з підвищенням інтересу дітей та учнівської молоді до фітодизайну як практики створення рослинних композицій для оформлення інтер'єрів, озеленення приміщень і створення зимових садів.

Знання основ фітодизайну дає змогу не тільки озеленити та прикрасити оточуюче нас середовище, не тільки дарує естетичну та душевну насолоду, а й сприяє вихованню шанобливого ставлення до природи, розвитку творчої особистості, формування почуття прекрасного.

Навчальна програма орієнтована на реалізацію в гуртках, секціях, творчих об'єднаннях еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти і передбачає навчання дітей 12–17 років.

Пропонована програма побудована на основі діяльнісного та компетентнісного підходів за лінійним принципом побудови навчальних програм.

Метою навчальної програми є формування ключових компетентностей вихованців, учнів і слухачів засобами фітодизайну.

Основні завдання програми полягають у формуванні таких компетентностей:

пізнавальної. Оволодіння теоретичними та практичними знаннями з фітодизайну рослин специфічних регіонів Землі; ознайомлення із різноманіттям декоративних кімнатних рослин, принципами та методами розміщення їх в інтер'єрі та правилами їх утримання.

практичної. Оволодіння різними техніками роботи з рослинним матеріалом, різними стилями аранжування, методиками створення міні-оранжерей, зимових садів, садів у пляшках, флораріумів, бонсай, ікебани та ін.

творчої. Формування творчих здібностей вихованців у процесі оволодіння техніками аранжування, виготовлення композицій та елементів декору; вміння формувати фітокомпозиції із живих рослин за екологічними, декоративними та функціональними принципами; догляду та утримання фітокомпозицій в інтер'єрах.

Комунікативної. Формування вміння вихованців вільно оперувати науковою термінологією, тлумачити й аналізувати основні поняття та явища, аргументовано висловлювати свою думку; розвиток логічного наукового

мислення, формування здатності до аналізу й синтезу, категоризації та систематизації залежностей, що вивчаються, вибудовування логічно-наслідкових схем при розгляді конкретних процесів та явищ, моделюванні проблемних ситуацій та прогнозуванні способів їх вирішення.

соціальної. Формування усіх форм поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; дотримання прав людини і підтримання соціокультурного різноманіття.

Програма містить такі навчальні теми: «Історія флористики як виду квітникарства». «Збирання, обробка та зберігання рослин», «Інструменти та матеріали флориста», «Мистецтво квіткової композиції», «Новорічна флористика», «Ікебана», «Композиції на оазисі», «Вирощування квітково-декоративних рослин відкритого ґрунту», «Мистецтво аранжування різних народів», «Колір та «форми» в аранжуванні квітів», «Святкове аранжування», «Композиції з квітів у інтер'єрах різного призначення», «Оформлення та пакування подарунків, букетів, флористичних композицій», «Аранжування закладу освіти», «Дослідницька робота», «Рідкісні рослини та їх охорона».

Програма передбачає 2 роки навчання за початковим та основним рівнями (144 год., 4 год./тиждень).

Під час засвоєння навчальної програми вихованці набувають ґрунтовних знань з основ загального квітництва, вивчають навколишню природу, втілюють свої творчі задуми в композиціях з живих рослин, сухоцвітів, різноманітних матеріалів, що сприяє поетапному формуванню художньо-естетичних смаків; знайомляться з творчими традиціями українського народу. Для кращого засвоєння тем більшу кількість годин відведено на практичні заняття. Програма передбачає активну участь вихованців у масових натуралістичних заходах, тематичних святах, організаціях виставок квітів. Систематична робота з вирощування квітів, догляду за рослинами в парниково-тепличному комплексі, квітниках, на навчально-дослідній ділянці виховує в них трудові навички, екологічну свідомість.

Формами проведення занять є: навчальні, виїзні, дослідницькі; практичні роботи, екскурсій, конкурсів-виставок, вікторин, написання рефератів, складання планів, проектів озеленення, влаштування фітодизайну приміщень тощо.

Методи: візуальні, кінестичні, аудіальні, полімодальні. Важливе значення має навчально-дослідна робота з різними групами рослин. У процесі дослідної роботи слід навчити вихованців спостерігати за природою, аналізувати й узагальнювати отримані знання з наступним їх застосуванням при створенні квіткових композицій і букетів, підготовці різних наочних посібників. Програмою передбачено навчання вихованців правилам, прийомам декорування інтер'єру рослинним матеріалом, зрізаними квітами, сухоцвітами. Значну увагу слід приділити профорієнтаційній роботі, яка здійснюється під час екскурсій до зелених господарств, ботанічних садів,

художніх салонів, під час зустрічей з ученими та фахівцями виробництва, при проведенні науково-практичних конференцій.

Загальними принципами організації навчально-виховного процесу є науковість, поєднання інтелектуальної і практичної діяльності, послідовність викладення матеріалу.

Формами контролю за результативністю навчання є підсумкові заняття, опитування, захист творчих проєктів, участь у конкурсах, конференціях, зльотах та зборах, виставках, змаганнях, захист навчальних проєктів або формування портфоліо.

Теми та розподіл годин навчально-тематичного плану вказано орієнтовно. За необхідності в установленому порядку керівник гуртка може внести зміни до кількості годин у межах кожної змістової теми. Враховуючи інтереси вихованців, їх кількість у групі, стан матеріально-технічного забезпечення, керівник гуртка може змінювати кількість теоретичних і практичних занять (залежно від того, як швидко та якісно вихованці набувають практичних навичок), а також самостійно обирати один або кілька напрямів роботи гуртка, враховуючи обсяг часу, що передбачений типовими навчальними планами для позашкільних навчальних закладів.

Початковий рівень, один рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/ п	Назва теми	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1	Вступ	1	1	2
2	Історія флористики як виду квітникарства	5	5	10
3	Збирання, обробка та зберігання рослин	4	12	16
4	Інструменти та матеріали флориста	2	2	4
5	Мистецтво квіткової композиції	6	18	24
6	Новорічна флористика	4	20	24
7	Ікебана	2	12	14
8	Композиції на оазисі	2	8	10
9	Вирощування квітково-декоративних рослин відкритого ґрунту	2	22	24
10	Дослідницька роботи	2	12	14
11	Підсумок	-	2	2
Разом:		32	112	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Історичні дані про використання квітів, створення квіткових композицій і букетів. Професія фітодизайнера. Різноманітність рослин, їх значення в житті людини.

Поняття та основні завдання фітодизайну. Флористика: напрямки квіткового аранжування. Стилi флористики: декоративний, вегетативний, форма-лінійний. Флористичні техніки: первинні і вторинні, декоративні, захисні і збережувальні. Види флористичних робіт: композиція в посудині, натільні прикраси, букет, флористичний вінок, колаж, панно, гірлянда, флористичний об'єкт, весільна флористика. Флорист як професія дизайнера-декоратора.

Практична частина. Ознайомлення з мистецтвом флористичного дизайну за матеріалами Інтернет-мережі. Екскурсія на виставку квітів.

2. Історія флористики як виду квітникарства (10 год.)

Теоретична частина. Розвиток фітодизайну: Месопотамія, Єгипет, Грецькі держави, Римська імперія, Середні віки, Ренесанс, барокко, класицизм, романтизм, зміна століть, період після Другої Світової війни. Слов'янські традиції. Японська флористика. Ікебана.

Практична частина. Робота з друкованими виданнями, матеріалами Інтернет-мережі з означеної тематики. Екскурсії до парку та/або ботанічного саду, краєзнавчого музею, виставку квітів.

3. Збирання, обробка та зберігання рослин (16 год.)

Теоретична частина. Технологія збирання природного матеріалу. Методи обробки рослин: сушіння за допомогою різних матеріалів, сушіння у ваті, у піску, у бурі, у силікагелі, площинне сушіння, обробка гліцерином, скелетизація, покриття кристалами, вибілювання, фарбування. Методика підготовки природного матеріалу до роботи.

Практична частина. Екскурсія в природу: збирання природного матеріалу. Післязбиральна обробка та виконання комплексу заходів із зберігання природного матеріалу. Виконання асоціативної композиції.

4. Інструменти та матеріали флориста (4 год.)

Теоретична частина. Набір інструментів флориста: флористичні губки, петельний дрiт, нитки, мотузки, ножиці, флористичний клей, декоративний матеріал, штучні квіти, живі квіти, сухий матеріал. Призначення інструментів та матеріалів, їх підбір. Правила безпеки при роботі з інструментами та матеріалами.

Практична частина. Вправи на відпрацювання вмінь роботи з інструментами та обладнанням флориста. Підготовка декоративного матеріалу до роботи. Виконання простих композицій.

5. Мистецтво квіткової композиції (24 год.)

Теоретична частина. Легенди та міфи про рослини. Квіти-символи. Кольори-символи. Поняття композиції, композиційні закони, принципи, засоби і прийоми. Види композиції: фронтальна, об'ємна, глибинно-просторова.

Побудова площинної і об'ємної композиції. Стиль. Колір. Лінія. Форма. Структура. Гармонія. Контраст. Угрупування. Ансамбль. Динаміка. Ритм. Пропорції, фон, текстура у флористиці. Задум і ескіз.

Практична частина. Виготвлення округлих, трикутних, прямокутних букетів. Підбір матеріалу для композицій. Виготвлення симетричної та асиметричної композицій. Виготвлення флористичних вінків, гірлянд для оздоблення інтер'єру. Створення композицій у вазах, підставках, кошиках.

6. Новорічна флористика (24 год.)

Теоретична частина. Матеріали для новорічних флористичних композицій. Новорічний стиль в прикрашанні дому. Стиль, форма, технологія виготвлення композицій.

Практична частина. Підготовка рослин до виготвлення новорічних та різдвяних композицій. Виготвлення новорічних іграшок з використанням різних способів «засніження». Виготвлення різдвяного вінка, новорічних гірлянд, новорічного дерева. Виготвлення настільних та підвісних новорічних композицій

7. Ікебана (14 год.)

Теоретична частина. Суть поняття, філософський зміст декоративних творів з квітів. Елементи ікебани. Історія виникнення ікебани, школи ікебан. Сучасні школи-лідери ікебан: Ikebana, Ohara, Sogetsu. Нові стилі й напрямки ікебан: ріккі, сабани, нагеіре, сейко, морибана, тябана, СОГЕЦУ. Цікаві факти про ікебани.

Практична частина. Виготвлення ваз (з бамбуку, кори, дерева) для ікебан. Виготвлення композицій у низьких вазах і площках, у високих вазах; композицій вільного стилю.

8. Композиції на оазисі (10 год.)

Теоретична частина. Оазис: суть поняття, властивості та види, різноманітність форм. Оазис як основа кріплення композиції. Способи кріплення оазису. Декорування оазису для квітів. Техніка кріплення сухоцвітів на оазис. Кольоровий оазис. Кулі як основа композиції. Правила поєднання сухих і живих квітів.

Практична частина. Декорування оазису у воді та у формі кулі. Вправління в техніці кріплення сухоцвітів на оазис. Створення композицій на оазисі.

9. Вирощування квітково-декоративних рослин відкритого ґрунту (24 год.)

Теоретична частина. Історія, сучасний стан та перспективи квітникарства в Україні і світі. Класифікація та асортимент квіткових культур відкритого ґрунту. Розмноження квіткових культур. Основні технології вирощування садивного матеріалу. Вплив факторів зовнішнього середовища на ріст і розвиток квітково-декоративних рослин.

Практична частина. Опис морфологічних ознак, визначення показників якості насіння квіткових культур. Вирощування розсади квіткових рослин із насіння та зелених живців. Підготовка ділянки для закладання квітників розсадним і безрозсадним способом. Операції з догляду за рослинами, використання регуляторів росту та захисту рослин.

10. Дослідницька робота (14 год.)

Теоретична частина. Значення дослідницької роботи учнів. Досягнення науки і передовий досвід у квітникарстві. Основні вимоги до проведення дослідів.

Практична частина. Закладення дослідів за завданнями. Догляд за навчально-дослідною ділянкою. Догляд за рослинами. Висаджування розсади квітів у відкритий ґрунт. Ведення польових щоденників. Проведення науково-практичних конференцій за результатами дослідницької роботи.

11. Підсумок (2 год.)

Практична частина. Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- обладнання та інструменти флориста, фурнітуру та декор;
- ареали розповсюдження рослин та їх кліматичні умови;
- асортимент та вміння використовувати декоративні якості рослин захищеного ґрунту при поєднанні їх в композиції;
 - основні етапи розвитку флористики як мистецтва;
 - особливості флористики різних країн світу;
- використання квітів у народних звичаях та обрядах українського народу; прийоми попередньої підготовки природного матеріалу;
 - прийоми подовження життя квітів після зрізання;
 - основні правила створення букету;
- прийоми обробки квітів;
- основні школи флористики;
- традиції різних країн світу використання рослин під час святкування Нового року та Різдва Христового;
 - символіку свят Нового року та Різдва Христового;

- зимові композиції з використанням природного матеріалу: новорічний букет, новорічна композиція, кошик, віночок, гірлянда, сюжетна композиція, форм-робота, новорічний колаж та картина;

- символіку природного матеріалу;
- техніку виготовлення новорічних композицій;
- стилі новорічних та різдвяних композицій – основні школи Ікебани, правила побудови Ікебани.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- формувати композиції із живих рослин за екологічними, декоративними та функціональними принципами;

- створювати природні композиції за екологічним принципом.

- характеризувати обладнання та інструменти флориста, залежно від його призначення;

- дотримуватися правил зрізування та підготовки квіткової продукції; подовження життя зрізаних квітів; підбору квітів для букетів;

- кріпити квіти та гілки за допомогою наколки (кендзан);

- виготовляти вази (з бамбуку, кори, дерева) для композицій в стилі Ікебана.

Вихованці мають набути досвід:

- догляду за рослинами в композиціях та підтримувати відповідний – режим в середовищі мешкання рослин;

- дотримання правил підбору та роботи з флористичними інструментами й обладнанням; підготовки декоративного матеріалу до роботи; техніки безпеки під час роботи з інструментами флориста;

- роботи з інструментами та обладнанням, гарячим клеєм та хвоєю;

- підготовки рослин до тривалого зберігання.

**Основний рівень, один рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1	Вступ	2	-	2
2	Мистецтво аранжування різних народів	4	-	4
3	Колір та «форми» в аранжуванні квітів	4	16	20
4	Святкове аранжування	4	16	20
5	Композиції з квітів у інтер'єрах різного призначення	4	14	18
6	Оформлення та пакування подарунків,	2	10	12

	букетів, флористичних композицій			
7	Аранжування закладу освіти	6	20	26
8	Дослідницька робота	2	18	20
9	Рідкісні рослини та їх охорона	2	18	20
10	Підсумок	-	2	2
Разом:		30	114	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (2 год.)

Теоретична частина. Онтогенез життєвих форм, ритм розвитку і тривалість життя рослин. Зміна зовнішнього вигляду вищих рослин в процесі індивідуального розвитку. Зміна життєвих форм одного виду в різних екотопах. Вікові стани рослин. Фенологічні стани рослин.

2. Мистецтво аранжування різних народів (4 год.)

Теоретична частина. Європейське аранжування. Композиції у європейській стилістиці. Мистецтво складання букетів. Букети: характеристика і призначення. Художньо-композиційні принципи. Техніка складання букетів з живих квітів. Зрізані квіти та способи поновлення свіжості садових квітів. Форми ваз. Техніка кріплення рослин у низьких та високих вазах. Стили. Підбір матеріалу

3. Колір та «форми» в аранжуванні квітів (20 год.)

Теоретична частина. Основи кольорознавства. Гармонійні колірні поєднання. Колірний круг. Колірні поєднання: монохроматичні, контрастні, поліхроматичні, аналогічні. Дія кольору на людину, її сприйняття.

Вибір колірної гамми. Принципи побудови квіткового аранжування.

Вінки, гірлянди, кулясті композиції. Характеристика і призначення. Художньо-композиційні принципи. Основи для їх виготовлення. Техніка. Підбір матеріалу.

Практична частина. Виготовлення композицій за власним задумом.

4. Святкове аранжування (20 год.)

Теоретична частина. Новорічна флористика. Основні мотиви новорічної флористики. Новорічна енергетика природи. Колірна гамма новорічних аранжувань. Оформлення новорічного столу. Різдвяні вінки.

Весільна флористика. Символіка весільних кольорів в різних країнах. Букет нареченої. Оформлення бутоньерок. Оформлення весільного столу. Весільні вінки, гірлянди і панно для банкетного залу. Весільні квіткові арки.

Пасхальна флористика. Квіти Пасхи. Горщиківі рослини. Цибулинні рослини. Вінки, кошики і квіткові композиції. Традиції і особливості при оформленні православних Храмів.

Практична частина. Виготовлення пасхального букету та пасхального вінка.

5. Композиції з квітів у інтер'єрах різного призначення (18 год.)

Теоретична частина. Оформлення сцени. Відповідність квіткового аранжування архітектурному стилю, дизайну інтер'єру, його функціональному призначенню. Сезонність в аранжуванні. Цільове призначення. Шоубукети і композиції. Декоративний стиль. Композиції для адміністративних, вестибюльних, житлових інтер'єрів. Підбір матеріалу. Характеристика міні-садів та їх роль у фітодизайні інтер'єру. Добір рослин.

Практична частина. Виконання квіткових композицій та прикрас; композиції «Оберіг»; декоративної рамки для фото з сухоцвітів та насіння. Виконання тематичної святкової композиції для столу. Створення міні-саду закладу освіти.

6. Оформлення та пакування подарунків, букетів, флористичних композицій (12 год.)

Теоретична частина. Матеріали для упаковки, банти, зав'язки, прикраси букетів, кошиків.

Практична частина. Декорування подарунків рослинним матеріалом та флористичними елементами.

7. Аранжування закладу освіти (26 год.)

Теоретична частина. Квітково-декоративні елементи квітників: клумби, рабатки, бордюри, міксбордери, групові і солітерні посадки та ін. Основні види квітково-декоративних композицій: партер, квітники, розарій, жоржинарій, альпінарій, змішані бордюри, оформлення відкритих водоймищ. Вибір стилю та підбір квітково-декоративних рослин зовнішнього озеленення навчального закладу. Влаштування квітників. Створення газону та правила догляду за ним. Квіткове оформлення газону. Навчально-дослідна ділянка в організації озеленення території та забезпеченні освітнього процесу в закладі освіти. Основні вимоги до планування розміщення квітково-декоративних рослин на науково-дослідній ділянці. Агротехніка вирощування квітів на навчально-дослідній земельній ділянці.

Практична частина. Розроблення проектів зовнішнього озеленення. Аранжування навчального закладу. Вирощування розсади квітів, висаджування у зовнішньому озелененні та догляд за ними. Збирання насіння квітів та визначення їх назв. Складання каталогу квітів.

8. Дослідницька робота (20 год.)

Теоретична частина. Досягнення науки і передовий досвід у квітникарстві. Основні вимоги до проведення дослідів.

Практична частина. Закладення дослідів за завданнями. Догляд за навчально-дослідною ділянкою. Догляд за рослинами. Висаджування розсади квітів у відкритий ґрунт. Ведення польових щоденників. Проведення науково-практичних конференцій за результатами дослідницької роботи.

9. Рідкісні рослини та їх охорона (20 год.)

Теоретична частина. Екологічна культура суспільства. Екологічні проблеми у світі та шляхи їх вирішення. Історія охорони природи України. Роль ботанічних садів, історичних парків, заповідників і заказників в охороні рослинного світу. Червона книга України. Представники місцевої флори,

занесені до Червоної книги України. Екологічні експедиції, участь вихованців у справі охорони природи.

Практична частина. Екскурсії до лісу, парку, ботанічного саду, заповідників. Захист міні-проектів, комп'ютерних презентацій «Охорона рідкісних рослин». Ділова гра «Мій квітник».

10. Підсумок (2 год.)

Практична частина. Підбиття підсумків.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати і розуміти:

- правила розміщення композицій в інтер'єрі;
- стилі і форми букетів та композицій,
- правила підбору квітів для букету відповідної тематики та призначення;
- прийоми оформлення букета;
- квіткові композиції та основні тенденції їх побудови;
- стилі і форми квіткових композицій;
- екологічні проблеми планети;
- технології екодизайну;
- шляхи розв'язання екологічних проблем;
- роль середовища у формуванні життєвих форм.

Вихованці мають вміти і застосовувати:

- характеризувати правила складання букетів і композицій;
 - складати характеристику умов інтер'єру та підібрати відповідний асортимент рослин;
 - виготовляти композиції, букети, гірлянди, вінки; округлі трикутні букети; симетричні та асиметричні композиції; флористичні вінки; гірлянди для оздоблення інтер'єру;
 - підбирати матеріал для композицій;
 - складати композиції різних форм (круглої, трикутної, півколо);
 - створювати композиції у вазах, підставках, кошиках;
 - аналізувати біоморфний склад рослинних угруповань;
 - виявляти декоративні особливості життєвих форм;
 - оцінювати можливість їх використання у фітодизайні.
- #### **Вихованці мають набути досвід:**
- догляду та утримування фіто композиції в інтер'єрах;
 - створення проектів фіто- та екодизайну приміщення;
 - впровадження проектів фіто- та екодизайну приміщення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушин В.А. Цветоводство. Практикум. – Львов: Высшая школа, 1987.
2. Витвицкая М.Э. Великолепные букеты из цветов. – М.: Лада, 2004.
3. Григорьева Н. Спиральная техника. – М.: Издательский дом «Ниола 21– й век», 2006. 96.: ил. – («Полный курс флористики»).
4. Линда Оуэн. Современная флористика. Оригинальные композиции из живих цветов. – Издательство «Кладезь – Букс», 2007.
5. Локрина Т., Композиции на оазисе. – М.: Издательский дом «Ниола 21– й век», 2006. 96.: ил. – («Полный курс флористики»).
6. Мозговая Анастасия. Каркасные букеты. – М.: Издательский дом «Ниола 21– й век», 2006. 96.: ил. – («Полный курс флористики»).
7. Сироватська Л.С., Гречишкін А.І., Білорусець Є.Ш. та ін. Азбука квітникаря. – К.: Урожай, 1993.
8. Родина В.А. Цветоводство в школе. – М.: Просвещение, 1994.
9. Приходько С.Н., Михайловская М.Д. Приусадебное цветоводство. Киев: Урожай, 1991.
10. Хессайон Д.Г. Все об аранжировке цветов. – М.: Кладень-Букс, 2005.
11. Чибрикова О. Прикольные подарки к любому празднику. – М.: Экема, 2006.
12. Фиона Барнетт. Сухие цветы. Букеты. Композиции. Аранжировка. – М.: РОСМЭН, 1997.
13. Фиона Барнетт, Роджер Эджрикс. Сухие цветы. Букеты. Композиции. Аранжировка. Перевод с английского Сафроновой Т.– М.: «Росмэн», 1997.
14. Черевченко Т.М. Довідник квітникаря-любителя. – К.: Урожай, 1994.
15. Програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. Укладач В.В. Вербицький. – К.: ТОВ «Богдана», 2004.